

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שכ"ב, פר' חיי שרה תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

רווח כפול - אונאת גוי

הרש"ש (בכורות שם) תמה על כך, שהרי מלשון הגמרא שאין חייבים להחזיר אונאה לגוי, משמע שאין היתר להונות אותו לכתחילה, אלא רק שאין חובה להחזיר. בדומה לגניבת דעת, שהגמרא (חולין צד): אוסרת אף כלפי גוי, כך גם צריך להיות הדין באונאה. ולכן הקשה על לשונם של הפוסקים שכתבו 'אין לו אונאה' במובן של היתר מוחלט.

לעומת זאת, הסמ"ע (סימן רלא סק"א) מחדד את ההבחנה בין דין אונאה לבין רמאות, ומחלק בין ההלכה (שם סעיף א) שבמכירה לגוי אסור לרמאות אותו במידה, לבין דין אונאה. באונאה, כתוב להדיא 'עמיתך', אך יש לכך גם הסבר, שהרי הגוי רואה את הסחורה ובוחר בה ואין לו סיבה לסמוך על מהימנותו של המוכר, ולכן אין איסור בדבר, מה שאין כן ברמאות של ממש, בה הגוי סומך על ישרו על היהודי, שהדבר אסור.

כדבריו משמע גם בשולחן ערוך הרב (אונאה סעיף יא), שכתב כי דין אונאה אינו אלא בישראל, אך נכרי השוגה מעצמו בשווי המקח או בשווי המטבע אין צורך להודיעו שהוא טועה, לפי שנאמר 'אל תונו איש את אחיו' ודרשו חכמים אחיו ולא נכרי. ואולם מנגד אסור להטעותו בין בשווי מקח ובין בחשבון. וכן כל מרמה שבעולם אסורה במקח וממכר אפילו לנכרי, כגון אם יש מום במקח צריך להודיע על כך לקונה אף אם הוא נכרי, שכל הלוקח סתם אינו לוקח אלא דבר השלם מכל מום, והרי מטעהו וגונב דעתו אם אינו מודיעו, והרי זה כגונב ממנו ממון ואסור מן התורה.

האבני נזר (אורח חיים סימן שכה סעיף יט) בתשובתו לתלמידו המובהק ה'חלקת יואב' מבאר כי דעת הרב מלאדי שדבר זה פשוט שאין איסור אונאה לגוי, וזיל קרי ביה רב הוא 'לא תונו איש את עמיתו', אלא שהביא את הדין של גניבת דעת, כדי להדגיש שאיסור זה הוא גם בגוי, ולכן בכל אופן של הטעיה, אפילו אם אומר לו שהמוצר שווה כך בעוד שאינו שווה כך, הדבר אסור משום גניבת דעת. ואפילו בשתיקה במקום שאין דרך הסוחרים למכור יותר משווי, הרי הגוי סומך עליו שכך שווה הדבר, ודומה למוכר מוצר פגום שזה נחשב לגניבת דעת מפני שברוב המוצרים הללו אינם פגומים.

כיון שברוב המקרים קיים חשש של גניבת דעת, מוסיף האבני נזר וכותב כי יתכן שמשום כך קבעו בגמרא את איסור אונאה בעיקר לענין חזרה, מפני שלכתחילה בכל אופן אסור אף ללא

יותר מכל הציקה לו המחשבה על מחמוד, שהלך הביתה שמח ומרוצה, מבלי לדעת שהוטעה. זה לא הולם את הדרך שבה חינכו אותו הוריו ורבותיו. ועל כן פנה לברר את ההלכה: האם מותר היה לו למכור למחמוד את שרשרת הפנינים במחיר כפול משוויה האמיתי, כשהוא יודע בוודאות שהקונה אינו מודע לערכה הממשי?

ואם אכן נהג שלא כהלכה - האם מוטלת עליו כעת חובה להשיב למחמוד את ההפרש הכספי שגבה ממנו? האם יש הבדל הלכתי במקרה זה בין יהודי לגוי בדיני אונאה?

תשובה:

רכישת מערת המכפלה

בפרשת מכירת מערת המכפלה, התורה מציינת כי אברהם אבינו נזהר מאוד בביצוע העסקה, עד כדי הקפדה על הפרטים הקטנים. בפסוק (בראשית כג ט) 'ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו, אשר בקצה שדהו, בכסף מלא יתננה לי בתוכם לאחוזת קבר', דרש אברהם אבינו לקנות את המערה ב'כסף מלא'. דקדק ה'אור החיים' הקדוש בלשון הפסוק, שאברהם חשש שאף על פי שקנה את הקרקע, שמא לאחר מכן יעלה עפרון טענה שהוא אונה אותו. וחשש לסברת התוספות (קידושין מב: ד"ה ה"ג). שקבעו כי יש דין אונאה בקרקעות באופן שהאונאה הייתה על חצי המחיר, ומה שאמר שאין אונאה בקרקעות הכוונה דוקא לאונאת שתות, כפי הכלל שיש באונאת מטלטלים.

אך לכאורה יש לעיין: מדוע חשש אברהם לטענת אונאה מצידו של עפרון, הרי עפרון היה גוי, וקיימא לן (סימן רכז סעיף כו) שאין דין אונאה בגוי. ומקור הדין, מבואר בגמרא (בכורות יג:), נלמד מהפסוק (ויקרא כה יד) 'אל תונו איש את אחיו', המלמד כי אין חובה להשיב אונאה לגוי.

אונאה בגוי לכתחילה

הרמב"ם (מכירה פרק יג הלכה ז) והשולחן ערוך (שם) פסקו באופן כללי כי 'עכו"ם אין לו הונאה', ומשמע שמותר להונות אותו. עמדה זו מתחזקת גם מהיקש האיסור לעניין ריבית, שעל פי התוספות (בבא מציעא סא. ד"ה לעבור עליו) מותר בגוי לכתחילה.

מנשה פדרמן, יהודי חסידי, מנהל כבר למעלה מעשרים שנה חנות תכשיטים קטנה. החנות, אותה ירש מחמיו מפרנסת את משפחתו הגדולה והענפה. ר' מנשה ידוע כבעל מידות ואדם יר"ש, החרד לדבר ה'. יום רביעי בצהרי הקיץ, כשהחנות הייתה שקטה יחסית, נכנס לקוח לא שגרת - מחמוד אבו יוסף, בן חמישים מיפו, לבוש חליפה מכובדת ונושא תיק עור יקר. מחמוד, שעובד כמהנדס בחברת הייטק בתל אביב, חיפש מתנת יום הולדת מיוחדת לאשתו, לרגל יום הולדתה הארבעים. הוא הסביר לר' מנשה שאינו מבין בתכשיטים כלל, וביקש עזרה בבחירת משהו יפה וראוי.

ר' מנשה הבחין מיד בחוסר הבקיות של הלקוח. מחמוד בדק כמה תכשיטים ללא הבנה אמיתית, שאל שאלות כלליות על איכות ומקור, ובעיקר התעניין באסתטיקה ולא במחיר. כשעיניו נפלו על שרשרת פנינים יפה במיוחד שעמדה בוויטרינה, אמר: "זה בדיוק מה שחיפשתי! האשה שלי אוהבת פנינים".

בתחילה התכוון ר' מנשה לגבות את המחיר הרגיל - שבעת אלפים שקלים. אך כשראה את התלהבותו של מחמוד ואת העובדה שהוא אפילו לא שאל מה המחיר, החליט לנסות את מזלו. "זו יצירה מיוחדת במינה", אמר, "פנינים אמיתיות איכותיות מהמזרח הרחוק. המחיר הוא ארבעה עשר אלף שקלים".

מחמוד לא התחבט אפילו רגע. שלף את כרטיס האשראי ואמר: "בסדר גמור, אני בטוח שהיא תשמח". הודה בחום ויצא מהחנות מרוצה. כמה ימים לאחר מכן, הרהורים החלו מנקרים בראשו של מנשה. לבו נוקפו, שמא נהג שלא כשורה. הוא זכר את ההלכה ש"גזל הגוי אסור", אך ניסה להצדיק את מעשיו בכמה אופנים: ראשית, מחמוד לא היה מוכרח לקנות, הוא בחר לכך מרצונה החופשי. שנית, לא היה כאן מעשה גזל מפורש, אלא רק מכירה במחיר גבוה יותר. שלישית, אולי ההלכות של אונאה והגבלת רווח חלות רק בין יהודי ליהודי?

מאידיך, הוא זכר את דברי הגמרא בתחילת פרק 'איהו נשך' (בבא מציעא סא.) שאיסור גזל קשור הדוק עם איסור אונאה, וגם נלמד ממנו. האם הרווח המופקע שלו - מאה אחוז מעבר למחיר האמיתי - אינו נופל בגדר אונאה חמורה? ואם כן, האם יש הבדל בין יהודי לגוי בהלכות אלו?

הטעם של 'לא תנו', אלא משום שיש בדבר גניבת דעת. על כל פנים, מבוארת דעתו, שגם הוא סבר שמצד איסור אונאה, אין איסור אונאה בגוי אף לא לכתחילה, אלא שעל פי רוב יש לחוש מצד גניבת דעת.

שיטות הפוסקים לאסור אונאת גוי לכתחילה

לפני רבה של קרלין, ה'משכנות יעקב' (חושן משפט סימן נט), הובא סיפור של ראובן שרכש ספינה משמעון, בעוד שעמדה בנמל במרחק שלש פרסאות מהעיר, ולאחר שבדק אותה על ידי איש מקצוע מומחה לספינות ושילם את רוב מחירה, התברר שיש בעיסקה אונאה של יותר מ'שתות'. ראובן טען שאע"פ שהשתתה יותר מהשיעור שניתן לערער מצד אונאה, שהוא תקופה של זמן שאפשר להראות לסוחר, בכל אופן, מאחר ונדע לו הדבר רק לאחר זמן רב, גם כעת הוא רשאי לעכב את הכסף שנשאר אצלו או להחזיר את הספינה ולבטל את העיסקה. לעומתו, טוען שמעון כי מחמת שהשהה את הדבר מדעת, הרי מחל על האונאה.

ה'משכנות יעקב' קבע בתשובתו, כי על אף שהקונה הסכים לעיסקה, ודאי שהוא יכול לעכב את הכסף, כיוון שהוא עדיין בגדר לאו של 'לא תנו'. והביא לכך ראיה מלשון הגמרא (בכורות יג): שדרשה את הפסוק (ויקרא כה יד) 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך... אל תנו איש את אחיו', לעמיתך אתה מחזיר אונאה, ואין אתה מחזיר אונאה לגוי. לא נדרש כי לעמיתך אתה מוזהר מלהונות, אבל רשאי אתה להונות לגוי, כי באמת לכתחילה אסור להונות גם את הגוי, אלא שאין חובת השבה. מכאן למד ה'משכנות יעקב' שגם באופנים שנתבאר שאין בהם דין אונאה, אין הכוונה להתיר את לקיחת הממון לכתחילה, אלא רק לפטור מחובת השבה בדיעבד.

מדבריו מבואר שלכתחילה אסור להונות את הגוי, ולא נתמעט כלל מאיסור אונאה כי אם מהשבת הדמים.

כך גם סבר מי שהיה רבה של הקהילה בפניסק-קרלין בשנים מאוחרות, רבי אהרן וואלקין, בתשובתו 'זקן אהרן' (חלק א סימן קיד) כתב להשיב על שאלה שהופנתה אליו מידידו רבי יהודה אבעלסאן, רב בפלוטניצא, אודות איש אחד שמכר סוס לגוי, ונשאל על ידו אם אין בו מום, והשיב המוכר היהודי לגוי שאין בו מום וגם הבטיח לו שדבריו נכונים. לימים התגלה מום בסוס, אלא שמום זה ניכר רק בקיץ, והמוכר, שרכש את הסוס בעצמו בחורף, לא ידע עליו. המוכר טען כי אין עליו אחריות, שכן הוא עצמו לא היה מודע למום.

השואל ביקש לברר האם במקרה כזה, בו המוכר נהג בתום לב אף מכר סחורה פגומה, עליו להחזיר לגוי את כספו, בדומה לדין אונאה בין יהודים, שעל אף שהמוכר בעצמו גם הוטעה, מכל מקום אין לו להונות אחרים ועליו להחזיר את דמי המקח, או שמא בגוי אין עליו חובה זו, שכן הוא אינו עדיף מדין גזל, שלגביו אין חובת השבה לגוי.

השיב לו ה'זקן אהרן' כי ודאי יש איסור מן התורה להונות את הגוי לכתחילה. ואף שנתמעט הגוי מאונאה, היינו דווקא מהשבה, אמנם לכתחילה הדבר אסור, וכמו שמשמע מלשון

הגמרא 'לעמיתך אתה מחזיר אונאה ואין אתה מחזיר לעכו"ם', שלא אמרו 'לעמיתך אתה מוזהר להונות ואין אתה מוזהר להונות העכו"ם', הרי שבאמת יש איסור גם בגוי.

לסיכום, נמצאו ב' שיטות בדבר: א. דעת הסמ"ע ופשטות לשון הרמב"ם והשולחן ערוך שיותר להונות גוי לכתחילה. אמנם כתב בשולחן ערוך הרב שהגם שמצד איסור 'אונאה' אין איסור. ולכן, אם הגוי טועה מעצמו מותר להונותו לכתחילה, אך יש לחוש שלא להטעותו מחמת איסור גניבת דעת. ב. דעת הרש"ש המשכנות יעקב והזקן אהרן שאסר לכתחילה להונות את הגוי. אמנם, כל הנידון הוא לגבי האיסור לכתחילה, אולם לגבי חובת השבה, כולם מודים שאם האונאה כבר נעשתה, אין חיוב השבה לגוי.

ביאור דברי האור החיים הקדוש

באשר לקושיא על דברי ה'אור החיים' הקדוש שכתב כי אברהם אבינו נזהר שלא להונות את עפרון אף שהיה גוי, ניתן ליישב את הדברים לפי דעת הרש"ש המשכנות יעקב והזקן אהרן שלכתחילה אין להונות גם גויים.

אך גם לפי דעת הסמ"ע ופשטות הרמב"ם והשולחן ערוך שמתירים אונאה לכתחילה, כבר כתבנו ב'מאורי החיים' לתרץ שיתכן שאברהם חשש שמא עפרון יתגייר לפני המכירה ואז תחול עליו חובת דיני אונאה, ואברהם רצה לוודא שהמכירה תהיה מושלמת ללא שום אפשרות לערעור עליה.

עוד כתבנו שם ב'מאורי החיים' שיתכן שדין 'אונאה' הוא בגדר מצווה שכלית, אשר נהגו בה אף הגויים. וכיון שהיה זה קודם מתן תורה, התנהלותם של הגויים הייתה על פי מצוות שכליות, וכמו שהגויים מקפידים זה על זה על דיני אונאה, כך נהג גם אברהם אבינו, והתנהג עמם כמו שהם נוהגים זה עם זה, וכמבואר בדברי האור החיים הקדוש עצמו בפרשה לעיל (בראשית כג ד) שנהגו עמי הארץ ביניהם במצוות שהם שכליות, וכן על דרך מה שכתב האור החיים הקדוש בפרשת בא (שמות י כד) לענין תנאי, זה לשונו: ואולי שגם בין הגויים יקפידו על דיוק זה להיות דברי סבא, והם דברים הרגילים במקח ובממכר. עכ"ל. וכיון שהאונאה הוא מצווה שכלית, לכן הקפידו על כך ביניהם.

ומאחר שהיה קודם מתן תורה, היה דן גבי אברהם כמו בין גוי לגוי.

המסקנה בנידון דין

לפי זה, בענייננו, לכתחילה לא נהג ר' מנשה כשורה במה שגנב והטעה את דעת הגוי ששרשת זו יקרה במיוחד, ולדעת חלק מהפוסקים אסורה גם עצם האונאה לגוי, אך בדיעבד לדברי הכל אינו חייב להחזיר לו את ההפרש. אולם יש לציין לדבריו של

הבאר הגולה (סימן שמח) שהמחזיר לקדש את ה' בכדי שיפארו את ישראל

וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובה, וכותב זאת לדורות שראה רבים גדלו והעשירו מן טעות שהטעו העכו"ם ולא הצליחו וירדו נכסיהם לטמיון ולא הניחו אחריהם ברכה, וכמו שכתב בספר חסידים (סימן תתרעד) שרבים אשר קדשו ה' והחזירו טעויות העכו"ם בדבר חשוב גדלו והעשירו והצליחו והניחו יתנם לעולליהם.

ההגינות שהצילה חיים

לסיום, נציג כאן סיפור מופלא, המוכיח לנו עד כמה אין ראוי להתחכם בדברי חז"ל אלא לקיים את המצוות על דקדוקן.

בשיעור שנמסר על איסור גניבת דעת וחובת השקיפות בענייני מסחר, התעורר אחד המשתתפים לברר אם האיסור חל גם כאשר העיסקה נעשית עם גוי. התברר שאותו יהודי, איש גדל"ן, רכש בניין בשווי תשעה מיליון דולר והתעתד למכור אותו לגוי עשיר, תמורת שנים עשר מיליון דולר. ימים ספורים לפני החתימה, גילה המוכר כי כל הצנרת התת-קרקעית רקובה ודורשת שיפוץ יקר. על מנת למכור את הבניין ללא הוצאה כספית, הוא ביצע תיקונים קוסמטיים והסתיר את הריח הרע. וכעת מששמע על איסור אונאה וגניבת דעת, הוא התעורר לברר אם הדבר נוגע אליו ויהיה אסור להעלים את המידע מן הקונה.

כמובן, התשובה שהוא קיבל הייתה כי למכור את הבניין בלא ולומר זאת לגוי הרי הוא בכלל גניבת דעת, וההלכה אוסרת להעלים מידע כה מהותי מן הקונה, גם כשמדובר בגוי. ולדעת חלק מהפוסקים אסורה גם עצם האונאה לגוי. ואף יש בכך חשש משום חילול ה'.

המוכר שקיווה לקבל היתר שיאפשר לו את השלמה העיסקה, עזב את המקום עם רגשות מעורבים. לאחר תקופה, משפגש את הרב, סיפר לו שאכן לאחר לבטים קשים, החליט לקיים את ההלכה כפשוטה ללא התחממות. רגע לפני החתימה, חשף בפני הקונה את דבר התקלה בצנרת. לשמע הדברים, הקונה הגוי שישב עם עורך דינו הופתעו והחליפו מבטים תמוהים. לאחר התייעצות קצרה, הם החליטו בכל זאת לחתום על החוזה. העסקה נחתמה והמוכר קיבל את מלוא הסכום המוסכם.

עברו כמה חודשים, והוא פגש את הקונה הגוי שסיפר לו כי תיקון הנזק עלה לו מיליון דולר, אך וסיים באיום מפחיד: 'אם לא היית מגלה לי, היית מצטער על כך כל חיידך, ורמזו על אקדחו. המוכר ההמום שאל אותו מדוע החליט בכל זאת לחתום על העסקה, למרות שידע על הפגם. השיב לו הקונה שעורך דינו חשב שחשיפת התקלה נועדה להבריח אותו, והם היו סבורים שמצא קונה טוב יותר. על כן, מתוך התעקשות, החליט לחתום על העסקה.

אם סבור היה המוכר שהציל את עצמו מלעבור על ההלכה, התברר לו שבעצם קיום ההלכה הצילה את חייו.

